

УДК 327(477)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ

ФЕРЕНС Б.В.,
аспірант
Дипломатичної
академії України
при Міністерстві
закордонних справ
України

Стаття присвячена актуальній проблемі формування політичного простору сучасної України. Використовуючи факторний та порівняльний аналіз визначено основні тенденції та зв'язки, які безпосередньо впливали на процес становлення політичної системи після здобуття незалежності у 1991 році.

Ключові слова: політична трансформація, демократія, політична система, політична орієнтація, демократичні інституції, багатовекторність, інтеграція.

Постановка проблеми. Разом зі здобуттям незалежності перед Україною постало питання відповідного реагування на ряд викликів у політичній, економічній, соціальній сферах. Перш за все, необхідно було вибудувати ефективну політичну систему для управління процесами та забезпечення її трансформації шляхом демократизації українського суспільства. На цей процес безпосередній вплив мали як зовнішні, так і внутрішні фактори. Аналіз зазначених процесів крізь призму поняття політичного простору заслуговує особливої уваги. Саме під цим поняттям розуміється сукупність правил, принципів і цінностей, яке визначає напрямок політичної поведінки в соціальному вимірі.

У цьому контексті важливо визначити роль та типологію основних політичних партій, як важливих елементів політичної системи демократичного суспільства, що покликані забезпечувати важливу функцію зв'язку громадян з інститутами влади.

Аналіз досліджень та публікацій. Увага до вивчення зазначених процесів та тенденцій частково

приділялася вітчизняними та зарубіжними фахівцями. Зокрема, теоретичні аспекти щодо ролі політичних партій і політичних систем знаходять висвітлення в роботах М. Дюверже, Р. Катц, П. Майер, Р. Міхельс, М. Острогорський, С. Ліпсет, А. Лійпхарт, С. Роккан та Дж. Сарторі. У російській політології цією проблематикою безпосередньо займаються О.Карінцев та Ю. Клочкова. Висвітлення питань, пов'язаних з визначенням характеристик політичного простору, знаходить своє відображення у працях Н. Косолапова, Е. Громогласова.

Дослідженню питань теоретико-методичних та прикладних аспектів зазначеної теми також приділяла увагу А. Мельвіль та С. Хантінгтон.

Значний вклад в теорію демократичного транзиту внесли такі вчені як А. Бредіхін, М. Гордієнко, А. Колодій, В. Разін, В. Шадт, Г. Зеленько, П. Кутуєв, Ю. Мацієвський, О. Новакова, Ф. Рудич, О. Фісун та ін. Подальший розгляд теми вимагає при цьому як узагальнення наявного наукового доробку, так і спеціальний розгляд окремих її вимірів на прикладі України з урахуванням тих проблем, які характеризували розвиток українського суспільства від проголошення незалежності до сучасності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета дослідження полягає у визначенні основних факторів, які впливають на процес формування політичного простору незалежної України, а також у аналізі складників процесів суспільних перетворень, необхідних для забезпечення виходу України на траєкторію стабільного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. 24 серпня 1991 року позачерговою сесією Верховної Ради УРСР прийнято Акт проголошення незалежності України, яким визначено створення самостійної української держави – України¹. Здобуття незалежності надало Україні не лише очікувану впродовж багатьох століть самостійність та свободу, а й окреслило перед її громадянами нові виклики. З перших днів необхідно було вирішувати першочергові завдання в умовах, коли важливими поняттями стали державний суверенітет, національні інтереси та національна безпека, конституційні права та свободи, громадянське суспільство та суб'єктність в міжнародній політиці. Це вимагало від політичної системи, яка щойно почала перебувуватись, швидких та ефективних дій. Вони були доленосними та безпосередньо закладали основу

для подальшої розбудови нової держави. Фактори, які передбачали формування політичної системи на теренах сучасної України, безпосередньо були пов'язані з формами, методами реалізації функцій та завдань держави. Вони вимагали створення правової та інституційної складової, налагодження ефективної взаємодії різних гілок влади, побудови громадянського суспільства. Варто також взяти до уваги ідеологічні та ціннісні орієнтири. Ступінь їхньої присутності у діях влади визначала рівень її демократичності та орієнтованість на інтереси і потреби суспільства загалом.

Сукупно вищевикладене мало знайти відображення у нових формах політичного простору як категорії, що використовується в суспільних науках (насамперед у соціології) з метою аналізу політичних процесів, які характеризують розвиток суспільства. У найширшому плані воно передбачає інтерсуб'єктивність реальності, яка усвідомлено вибудовується людьми, які мають деяку спільність (елітну та / або масову), відповідно до послідовної системи уявлень. У рамках цієї спільноти відбувається їх взаємодія, існує і відтворюється соціальна практика. Усвідомлення просторів як явища і звернення до цієї категорії пов'язане з ускладненою функціональною та соціальною структурою сучасного суспільства.

Політичний простір як різновид простору суспільного – це, у свою чергу, насамперед сукупність політичних правил і інститутів, яким підпорядковує своє життя певне людське співтовариство². Зв'язки між людьми і політичними інститутами в рамках єдиного політичного простору продиктовані принципами, нормами та цінностями. Цілі людської діяльності відображають притаманні саме йому смисли, значення і розуміння.

Політичний простір в конкретних випадках буває обмеженим (вузьким), нецільним, сильно розрідженим або неоднорідним, але, за своєю природою, він не може бути неструктурованим, іншими словами, цей простір завжди інституціоналізований і функціонує на постійній, практично повсякденній основі. Термін «політичний простір» корисний при обговоренні можливостей і впливу в рамках (національної) політичної системи акторів різної природи (центральні і регіональні влади, господарюючі суб'єкти, групи інтересів, громадські об'єднання).

Україна разом зі здобуттям незалежності унаслідувала модель адміністративно-функціонального управління радянського зразка. Очолили її

політичні функціонери середньої ланки КПРС, які опинилися у новій системі координат. Від їхнього усвідомлення та розуміння якою має бути держава, що прагне стати правовою та демократичною, та на що можуть сподіватися люди, які у такій державі проживають, залежало яким чином буде відбуватися процес трансформації.

Результати такого усвідомлення можна було відчутти вже досить швидко. Дослідники достатньо категорично ставляться до ролі “радянського надбання” у побудові сучасної України. Однак, варто зазначити, що саме Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.)³, Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) і проведення першого всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., який підтвердив легітимність та надав найвищої юридичної сили прийнятому Парламентом вищезазначеному Акту, заклали підвалини для трансформації України в сучасну правову державу. Ключовим політико-правовим документом довгострокової дії стала й Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. Вона визначила основні принципи (суверенітет, незалежність, демократизм, соціальна держава, загальнолюдські цінності) формування інституалізації політичного простору держави, а також закріпила принцип організації державної влади. Відповідно до ст. 5 Конституції Україна є республікою і єдиним джерелом влади є народ, який її здійснює через органи державної влади та місцевого самоврядування. Ще одним важливим принципом, який визначається ст. 6 Конституції, є формування трьох гілок влади (законодавчої, виконавчої та судової)⁴. Окрім основного документу, правову базу держави також складало законодавство України, укази Президента України, інші нормативно-правові акти.

Сформована політична система України, як передбачалось, мала забезпечити сталий демократичний розвиток держави. Втім, політична практика виявила не тільки безперечні здобутки новосформованих політичних відносин порівняно з радянською добою, а й недосконалість їх реалізації відповідно до діючого правового поля. Так, важливим показником зрілості політичної системи є взаємодія різних гілок влади, від якої залежить ефективність реалізації державної політики. Для України така взаємодія характеризувалась постійною боротьбою між інститутом президента, парламентом та урядом, що створювало політичну напругу та можливість зловживання повноваженнями з боку окремих органів влади та посадо-

вих осіб. Час від часу формувалась необхідність проведення політичної реформи. Однак, кожна з гілок влади та суб'єктів законодавчої ініціативи керувались при цьому власними короткостроковими інтересами і визначалися щодо своєї позиції в залежності від чинника перебування при владі, чи в опозиції. Такий підхід унеможлилював впровадження збалансованої політичної моделі, яка б відповідала довгостроковим національним пріоритетам, а існуюча правова система не відповідала вимогам часу, не давала гарантій її ефективного використання на благо громадян. Верховенство права, прозорість державної політики, справедливість судів та професійність державних діячів залишалися недосяжними категоріями.

Для більшості громадян відчуття різниці між декларативними постулатами та реальним життям не було новим явищем. Така практика застосовувалася ще за радянських часів. Однак, відмінність полягала у тому, що очікування були дещо іншими. Зростав рівень невдоволення, а пікові його форми ставали каталізаторами громадянських протестів, результатом яких, переважно, були декоративні зміни у владній вертикалі.

Загальновідомо, що рівень демократичності влади визначається залученням до процесу прийняття рішень третього сектору, тобто громадянського суспільства. Але влада в Україні не вбачала необхідності побудови комунікативних містків з громадянами, а лише формалізувала «громадянські ради»⁵. У своїй більшості вони ставали радше атрибутами та інструментом внутрішніх політичних гравців і були повністю або частково залежними. Ті ж, що отримували фінансування з-за кордону, переважно не вбачали потреби укріплюватись і здобувати авторитет в Україні, і задовольнялися отриманням грантів. Також завжди існувала неузгодженість дій у самому громадянському суспільстві. Наприклад, у розподіленні квот на участь у формуванні громадянської платформи Східного партнерства.

Унікальність політичної системи України характеризується притаманними їй формами ведення політичної боротьби з метою здобуття влади⁶. Вони досить часто відмінні від існуючих традицій у демократичних суспільствах, коли є зрозумілими та усталеними правилами гри, за якими і вимірюють рівень політичного плюралізму.

Нерозвиненість вказаних елементів, а в деяких випадках їх повне ігнорування з боку політичних гравців, негативно впливає на весь процес дер-

жавотворення у сучасних його вимірах. Обгрунтованою є позиція, що деформації у політичній системі пояснюються її «перехідним періодом». Його прояви мають наслідки не тільки у діяльності урядових структур, а й новостворених політичних структурах, які досить швидко чисельно заповнили політичний простір України. З одного боку, кількісні показники партій начебто говорять про пристойний рівень плюралізму. З іншого, за ідеологічними спрямуваннями, вони ніяк не кореспондуються з класичним поділом на лівих, правих та центристів, хоча більшість з них себе саме так називають.

Аналіз характеру та спрямування діючих в Україні політичних партій дає змогу виокремлення їх за наступними типами: 1) ідеологізовані партії; 2) партії вождиського типу; 3) номенклатурні або бюрократичні партії, хоча найчастіше зустрічаються змішані типи партій. Тобто, ідеологізовані партії, так само як і номенклатурні, часто також мають атрибути партій вождиського типу. Прикладом є Комуністична партія України, яку можна віднести до ідеологізованих партій (мається на увазі, що ідеологія є системоутворюючим елементом), однак, їй також характерна ознака партії вождиського типу. До партії номенклатурного(бюрократичного) типу, наприклад, можна віднести колишню СДПУ(о). Саме тодішня номенклатура, перебуваючи у владній вертикалі, створила партію для обслуговування своїх інтересів, нівелюючи класичні підходи побудови політичних партій. У результаті, обидві партії, як і багато інших, не користуються довірою переважної більшості виборців, а сама ідея, задекларована у програмних документах, дискредитована на довгі роки.

Так, традиційною особливістю виборчого процесу України є те, що виборці віддають пріоритет переважно партіям вождиського типу, голосують за лідера, який проголошує популістичні гасла, а не за ідеологію чи програму. Ще однією відмінною рисою українського політичного спектру є прихід бізнесових проектів на зміну класичним політичним. Ця тенденція почала формуватися на початку 2000-х рр. Такі проекти створюються під вибори, однак, у разі перемоги на будь-якому рівні задекларовані зобов'язання не виконуються, що також може слугувати мірилом сучасної політичної орієнтації українського суспільства.

Окремо потребує розгляду вплив фінансово-політичних та зовнішньополітичних факторів на

формування політичного простору України та процес поглиблення демократії⁷.

Відсутність законодавчого регулювання великої кількості економічних видів діяльності і фінансового ринку в цілому створили потужні можливості для первісного накопичення капіталу окремими групами осіб, а згодом, – становлення і укріплення олігархату, який і дотепер є панівним класом в Україні, незважаючи на фасадні зміни форми правління: президентська республіка (1991–1996 рр.), парламентсько-президентська республіка (2006–2010 рр.), президентсько-парламентська республіка (1996–2006 рр., 2010 рік – дотепер). Йдеться про формальне існування демократичних органів влади в Україні, які насправді лобіюють інтереси ставлеників олігархів – бізнесу, зрощеного з владою.

Така динаміка процесу пояснювалась, перш за все, співпадінням інтересів усіх зацікавлених сторін. Кожен окремий елемент такого зрощення слугував один для одного лише інструментом отримання прибутку від роздержавлення майна, стратегічних об'єктів, заводів, комбінатів, навіть цілих галузей економіки. На жаль, не спрацювали стримуючі фактори, коли держава, у разі якщо їй загрожує занепад та загибель, може використати для відсторонення на другий план тих груп, що виявилися ворожими її призначенню та порушили основні закони її буття.

Характерно, що з розвитком та трансформацією демократичних інститутів, укріплювалися і позиції олігархів. Суспільство мовчазною згодою прийняло таку модель функціонування політичного простору та розвитку держави загалом, – держави корумпованої влади, держави правового нігілізму, держави тотальних соціальних розривів⁸. Зміна політичного ландшафту не дає бажаних результатів. Відсутність повноцінного середнього класу, який би міг привнести нову якість у політичне життя, розвинути політичну свідомість громадян, змінити співвідношення центрів впливів, ставить країну в залежність від тих самих фінансово-промислових груп, які ввели її у такий стан.

Ще одним домінуючим фактором, від якого безпосередньо простежується постійна залежність політичного та соціально-економічного внутрішнього стану є вплив зовнішніх акторів. До них слід віднести, перш за все, Росію, США та Європейський Союз. З одного боку демократичні держави світу поставили Україні умову, відповідно до якої вона може бути визнана як сучасна держава – це

виконання декларації Європейського співтовариства «Критерії визнання нових держав Східної Європи та Радянського Союзу», серед яких – відмова від ядерної зброї, а також мирне вирішення всіх спорів про правонаступництво. Україні були надані гарантії військового захисту на без'ядерний статус, закріплені в Будапештському меморандуму 1994 р. Вже у січні 1992 року представник України вперше взяв участь у Робочій групі високого рівня Ради Північноатлантичного співробітництва. 1 березня 1998 р. набула чинності Угода про партнерство та співробітництво (УПС)⁹, яка започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань між Україною та ЄС. 31 травня 1997 р. у Києві відбулося підписання Договору про Дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією президентами обох країн. Серед головних пунктів договору було визнання територіальної цілісності й непорушності існуючих кордонів обох держав. Угода про асоціацію між ЄС та Україною була підписана 27 червня 2014 року¹⁰. У підсумку, територіальна цілісність України зухвало порушена, а гарантії, про які було зазначено у міжнародно-правових документах не виконуються.

Постійний пошук свого місця в геополітичному трикутнику спонукало українську владу використовувати різні концепції вибудовування зовнішньополітичних стосунків, від політики багатовекторності до кардинально різностороннього за своєю географією поглиблення інтеграції в західному (ЄС, НАТО), чи східному вимірах (РФ, СНД). Такі підходи пояснювалися, перш за все, відсутністю єдиного розуміння політичними силами змісту національних інтересів України та спільного політичного бачення шляхів їх втілення.

Висновки. Можна зазначити, що Україна пройшла складний і багатогранний процес становлення політичного простору від початку незалежності. Успадкована адміністративно-функціональна модель управління накладала певний відбиток на розвиток політичних інститутів та громадянського суспільства. Відсутність необхідного досвіду та стратегічного бачення у контексті проведення соціально-економічної та політичної трансформації дозволили фінансово-промисловим групам вмонтуватися у політичну систему України.

Ця система на різних етапах її формування постійно піддавалася впливу зовнішніх імпульсів, які видозмінювали її архітектуру відповідно до забезпечення своїх інтересів. Україна, враховуючи значні досягнення у надбанні суб'єктності в системі міжнародних відносин, все ж таки, продовжує перебувати в ролі спостерігача в процесі вибудовування нової архітектури світового порядку. Саме такий стан містить серйозну небезпеку, оскільки допускає порушення суверенності та територіальної цілісності України та завдає шкоди національним інтересам.

Протягом останніх років Україна постійно знаходиться у турбулентному стані. Рівень громадянської активності помітно зріс і це однозначно є позитивним явищем. Однак, досить важко стверджувати, що цієї активності буде достатньо для того, щоб поліпшити якість політики, навчити виборців голосувати не за бренд і лідерів, а за результати діяльності та професіоналізм, використовувати критичне мислення у прийнятті важливих рішень.

Можливо також припустити, що існує запит суспільства на ідеологію, коли виборець здатний зрозуміти, чиї інтереси буде відстоювати політична партія, що потрапила у владу. Але, фактично, розмита електоральна база, відсутність політичних традицій, зрозумілих правил гри, не дозволяють повноцінно використовувати такий необхідний інструмент формування політичного простору, як вибори.

Необхідним є зміна підходів до управління політичною системою. Варто створювати та втілювати у реальність нові тренди політичної культури. Такий процес розрахований не розрахований на короткострокову перспективу. Однак, це єдиний шлях трансформації політичного простору України в контексті подальшої демократизації.

Оцінюючи рівень демократичності влади, варто згадати, що сама демократія є постійним процесом еволюції та трансформації. Формування влади в Україні не завжди відбувалося у демократичний спосіб, однак, ті атрибути демократизації, які все ж таки проникають в політичний простір, дають підстави стверджувати, що держава та її інституції знаходяться в перехідному (транзитному) стані і в залежності від подальшого розвитку самого суспільства, геополітичних трансформацій вони здатні змінювати у потрібному напрямі архітектуру політичної системи України.

ПОСИЛАННЯ:

¹ Про проголошення незалежності України, Верховна Рада України; Постанова, Акт від 24.08.1991 № 1427-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/1427-12>.

² С. Стрежнев Транснациональные политические пространства: явление и практика // 2011 г. – М.: Издательство. – 376 с.

³ Декларація про державний суверенітет України Верховна Рада УРСР; Декларація від 16.07.1990 № 55-XII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/55-12>.

⁴ Конституція України Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/254>.

⁵ Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. — Baltimore, 1996.

⁶ Anderson J., Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings, London 2002.

⁷ Лановий В. Олігархат vs вільне підприємництво / Володимир Лановий // Український тиждень. – 2012. – № 49. – С. 16–17.

⁸ Matuszak S. The Oligarchic Democracy. The Influence of Business Groups on Ukrainian Politic / Slawomir Matuszak. – Warsaw : Centre for Eastern Studies, 2012. – 2012. – September. – № 42. – P. 81–82.

⁹ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-члени [...]Україна, ЄС, Бельгія [...]; Угода, Протокол, Міжнародний документ від 14.06.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

¹⁰ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським [...] Верховна Рада України; Закон від 16.09.2014 № 1678-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/1678-18>.

Ferens B.V. The transformation of the political space of Ukraine: Trends and Modernity / Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

The article devoted to the important issue of forming the political space of modern Ukraine. The paper proposes a new classification of the political parties which are represented in Ukraine. Using the different types of analysis it was determined the basic trends and interconnections that directly had an impact on the process of forming the political system of Ukraine.

Keywords: political transformation, democracy, political system, political orientation, democratic institutions, integration.

Ференс Б.В. Трансформация политического пространства современной Украины: тенденции и современность / Дипломатическая академия Украины при Министерстве иностранных дел Украины.

Статья посвящена актуальной проблеме формирования политического пространства современной Украины. В статье предлагается новая классификация политических партий, которые представлены в Украине. Используя различные типы анализа, были определены основные тенденции и взаимосвязи, которые непосредственно повлияли на процесс формирования политической системы Украины.

Ключевые слова: политическая трансформация, демократия, политическая система, политическая ориентация, демократические институты, интеграция.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2015

Прийнята до друку 13.05.2015